

Révay Edit

Érték és normaközvetítés a felekezeti felsőoktatásban

Zárótanulmány

A rendszerváltást követően a magyar felsőoktatásban zajló gyökeres változások három főbb területen ragadhatók meg. Egyik színtere a hallgatói létszám erőteljes növekedése, a másik a képzési formák kínálatának gazdagodása, a harmadik színtér, a nem állami fenntartású felsőoktatási intézmények megjelenése. Az elmúlt közel két évtizedben, a megjelent tanulmányok jobbra az egyetemi, főiskolai képzés tömegoktatássá alakulásának, a friss diplomások tömeges munkaerőpiaci megjelenésének kérdéseivel, a szervezeti keretek átalakulásával foglalkoznak, néhány a hallgatók értékrendjére irányul. Az 1990/1991-es tanévtől a 2003/2004-es tanévig az állami felsőoktatási intézmények száma 66-ról 31-re csökkent, az egyháziak száma 10-ről 26-ra emelkedett, s az egyházi felsőoktatási intézményekben tanuló hallgatók száma 550 főről 21.626 főre nőtt. E számszerű változás és ennek jelentősége, hatása a megjelent tanulmányokban kevéssé tükröződik. Szemerszki Mariannak a magán felsőoktatás magyarországi kialakulásáról szóló 2003-as doktori értekezése hoz adatokat az egyházi felsőoktatási intézményekről, mint a nem állami felsőoktatás egy szereplőjéről, de kutatása alapvetően nem a felekezeti felsőoktatásra irányult. Kifejezetten az egyházi felsőoktatási intézményekre vonatkozó vizsgálatról – egy, az ELTE és a PPKE Bölcsészkarának hallgatói körében végzett mikrokutatást leszámítva, - nincs is tudomásunk. A nem állami felsőoktatás e területének vizsgálata az intézmények számának és hallgatói létszámának növekedése okán is fontos, hisz mind az intézmények számának, mind a hallgatói létszámnak ilyen mérvű növekedése az egyházi felsőoktatási intézmények irányában erősödő társadalmi igényre enged következtetni, még akkor is, ha a hallgatók jelentős többsége ma, Magyarországon az állami felsőoktatási intézményekben tanul.

2006-ban már erősen foglalkoztatott néhány kérdés a felekezeti felsőoktatással kapcsolatban, és hamarosan az OTKA jelentős támogatásának köszönhetően, alkalmam nyílt arra, hogy számos kérdésre választ keressek. A kutatás főbb kérdései voltak: Mi vonzza a tanulni vágyókat felekezeti felsőoktatási intézménybe? Mit remélnek ott megkapni a hallgatók, amiről úgy gondolják, hogy az állami vagy az alapítványi vagy magán felsőoktatásban nem találnák meg, és vajon megelérik-e? Mitől egyházi az egyházi felsőoktatás? Miként és hol fogalmazza ezt meg, illetve, hol és hogyan juttatja érvényre az intézmény? Esetleg a hallgatói szelekcióban, az oktatók, más dolgozók, és a hallgatók felé közvetített elvárásaiban, az oktatásban, és a felkínált szabadidős tevékenységekben? Van-e

különbség, és ha van, akkor milyen különbségek mutatkoznak az állami és az egyházi felsőoktatási intézmények között, az ott folyó oktatás, diákélet, érték és normaközvetítés terén? Akar-e az intézmény valamilyen sajátos értéket közvetíteni? Van-e különbség az állami és az egyházi intézmények hallgatóinak társadalmi összetételében, gondolkodásában, életmódjában, értékeiben? Mit várnak a hallgatók az egyházi egyetemektől, főiskoláktól, miért választják azt az állami, vagy alapítványi intézményekkel szemben? Mennyire jellemző, illetve meghatározó az egyetemválasztásban a hallgatók vallásossága, felekezeti hovatartozása, illetve, ha nem vallásos, akkor miért megy egyházi egyetemre vagy főiskolára?

Ezen kérdések vizsgálatára egy 1200 fős mintán, három egyetemen, 2007-ben történt az adatfelvétel. A kutatásban résztvevő három egyetem a Pázmány Péter Katolikus Egyetem, a Debreceni Tudományegyetem, és a Pécsi Tudományegyetem volt.

Csupán, hogy a kutatás során bejárt hegyekről és völgyekről is szó essék, említem meg, hogy az eredeti terv szerint a Pázmány bölcsészkar az ELTE és a Károli bölcsészkarával került volna összehasonlításra, ám ez utóbbi két egyetem az adott pillanatot nem tartotta alkalmasnak a vizsgálat lefolytatására, azt egy-két évvel későbbre szeretne volna tenni. Így lépett helyükre a Debreceni- és Pécsi Tudományegyetem, s ezzel megmentették a kutatást. Emellett, - nem várt lehetőségként - kapcsolatba kerültem két amerikai egyetem bölcsészkaráról két oktatóval, akikkel nagyot álmodtunk egy konferencián arról, hogy ugyanezeket a kérdéseket, amiket a magyar bölcsészhallgatóknak felteszünk, kérdezzük le az ő egyetemeiken is. Mindkét amerikai egyetem felekezeti egyetem, így nagyon izgalmassá tehette volna vizsgálódásunkat. Nevezetesen ez a közös kutatás arra adhatott volna lehetőséget, hogy összehasonlítsuk két olyan felekezeti egyetem hallgatói körében felvett adataival a miénket, mely egyetemek folytonosságot élhettek meg, van hagyományuk, tapasztalatuk. Aztán ez a lehetőség kútba esett, de azért is esett róla e néhány szó, mert talán nem végleg veszett el a lehetőség.

A megvalósult felmérésből végül gazdag, a vizsgált kérdéseket sokrétűen feltáró eredmények születtek, a kutatási időszak utolsó szakaszában a vizsgálat oktatásszociológiai előzményeinek összefoglalásából és a most lefolytatott vizsgálat adataiból „Mitől katolikus a katolikus egyetem?” címmel egy kötet érlelődött.

E tanulmány azonban terjedelmi korlátok miatt kizárólag a frissen lezajlott kutatás talán legjellegzetesebb eredményeiből, s csupán a három egyetem megkülönböztetésének szálán haladva ad rövid ízelítőt. A felekezeti közoktatásra irányuló, illetve azt is érintő oktatásszociológiai előzmények összefoglalása, értékelése szintén a tanulmány terjedelmi korlátai okán legfeljebb említés szintjén, és csak ott jelenik meg, ahol ez megkerülhetetlen. Így mind a közoktatás rendszerváltást követő nagy átalakulását, következményeit vizsgáló oktatásszociológiai kutatások - melyekből mára igen tekintélyes irodalom látott napvilágot –

eredményeinek felidézése, értékelése, azok következtetéseinek kiegészítése és a 2007-végén zajlott felmérés adatainak mélyebb, többrétű elemzése az említett kötetben olvasható csupán.

A kutatás kezdetén az alábbi előzetes tételek fogalmazódtak meg:

- 1) A felekezeti felsőoktatási intézmények választásának egyik fő motívuma az intézményben nyújtott világnézettel, szellemiséggel, és tudományos, szakmai színvonallal kapcsolatos előzetes hallgatói vélemény, elvárás.
- 2) A felekezeti felsőoktatási intézmények megfogalmazzák a vallási, világnézeti, tudományos értékek melletti elköteleződésüket, de ez csak formális követelmény, amely nem befolyásolja az oktatók, hallgatók felvételét.
- 3) Az egyetem választásában a felekezeti hovatartozás és a vallásosság nem elsődleges és meghatározó szempont.
- 4) Nincs számottevő különbség az állami és az egyházi felsőoktatási intézmények között az ott folyó oktatás, diákélet, érték és normaközvetítés terén.

I: Egyetemválasztás

Sokféle nyílt és rejtett ok egymást átszöve, erősítve vagy éppen gyengítve húzódik meg minden választás mögött. A motivációknak legalább részbeni feltárása éppen ezért sokszor – bár egyszerűnek tűnik, mégis – igen nehéz feladat. A hallgatók egyetemválasztásának motívumait ennek okán nyitott és zárt kérdéssel is vizsgáltuk, ám az eredményekből látható, hogy a motivációk összetett és csak részben tudatos volta most is felszínre hozott ellentmondásokat is. Először saját szavaikkal mondták el, hogy mi az a három legfontosabb dolog, ami a jelenlegi egyetem választásában vonzotta őket. A hallgatók által megjelölt okok meglehetősen eltérnek a három intézmény esetében. Ami mindhárom intézmény hallgatói körében – bár eltérő mértékben, de – közös és legerősebb motívumnak látszik, az egyetemen megszerezhető tudás, az oktatás színvonala. Nem különösebben meglepő, hogy a pécsi egyetem hallgatói körében a tudás, szakmai színvonal mellett a város, mint vonzó tényező is döntő szerepet játszott, s az sem különösebben meglepő, hogy a Pázmány hallgatóinál az egyetemen uralkodó légkör, a környezet és az egyetem szellemisége a leghangsúlyosabb a tudás és színvonal után. Ugyanakkor ismeretes az a

közvélekedésben többé-kevésbé jelenlévő vélemény, hogy a Pázmányra könnyebb bejutni és könnyebb elvégezni, mint más egyetemet. Ez a Pázmányos hallgatók válaszából is némileg tükröződik azon a ponton, ahol – bár elenyésző mértékben, de a másik két egyetemről válaszolókhöz képest mégis jóval többen – mondták, hogy máshová nem vették volna fel őket. (1. táblázat) Pusztai Gabriella tanulmányában¹ utal arra, hogy a középiskolások továbbtanulási terveit a konkrét iskolai teljesítmény, eredményesség mellett számos tényező befolyásolja. Pusztai Gabriella említi, hogy átlagos képességű, és hátrányos helyzetű tanulók felvételi orientációit a különböző fenntartókhoz tartozó középiskolák között összehasonlítva, a felekezeti középiskolában érettségizettek bátrabban jelölnék meg olyan felsőoktatási intézményeket, melyeket máshol, hasonló kondíciókkal rendelkező kortársaik kevésbé mernek megcélozni. Talán ez a „a Pázmányra könnyebb bejutni és könnyebb azt elvégezni” vélekedés tükröződik abban is, hogy a tudást, színvonalat kevesebben említették, mint a másik két egyetem esetében.

1. táblázat: A hallgatók egyetemválasztását meghatározó leggyakoribb motívumok gyakoriságának megoszlása

	Pázmány	Debreceni Egyetem	Pécsi Egyetem
város	0,3	11,1	23,5
ajánlották	6,2	3,2	3,6
szellemiség	20,8	0,5	0
légkör, környezet	21	4	3
tudás, színvonal	46,5	78,6	67,3
könnyű bejutni, elvégezni	2,9	0,8	1,8
egyéb	2,3	1,8	0,9

Az egyetemválasztás motivációit illetően, zárt kérdésekben megadott válaszlehetőségeket egy ötfokú skálán osztályozhatták a válaszadók, aszerint, hogy mennyire tartják jellemzőnek azok hatását döntésükben. Itt is vannak különbségek az okok megítélésében, de talán kiegyenlítettebb, mint azt előbb láttuk. A zárt kérdésben felsoroltak közt praktikus, kényelmi, érzelmi szempontok és a tudatos egyetem- és szakválasztás racionális szempontjai is helyet kaptak. Ellentmondásosnak tűnik, hogy a nyitott kérdésre válaszolva az egyetem szellemiségét szinte kizárólag a Pázmányosok említették az egyetemválasztás szempontjai között, itt a világnézet, szellemiség a két állami egyetemen is kiugróan magas értékelést kapott. Az is jól kivehető az adatokból, hogy a döntésben szerepet kapó kapcsolati, közösségi, integráló szempontok – mint jó a társaság, szellemiség - és racionális, szakmai szempontok – mint jók a tanárok, a szakterületen a legjobb – fontossága nagyjából azonos súllyal került említésre. (2. táblázat)

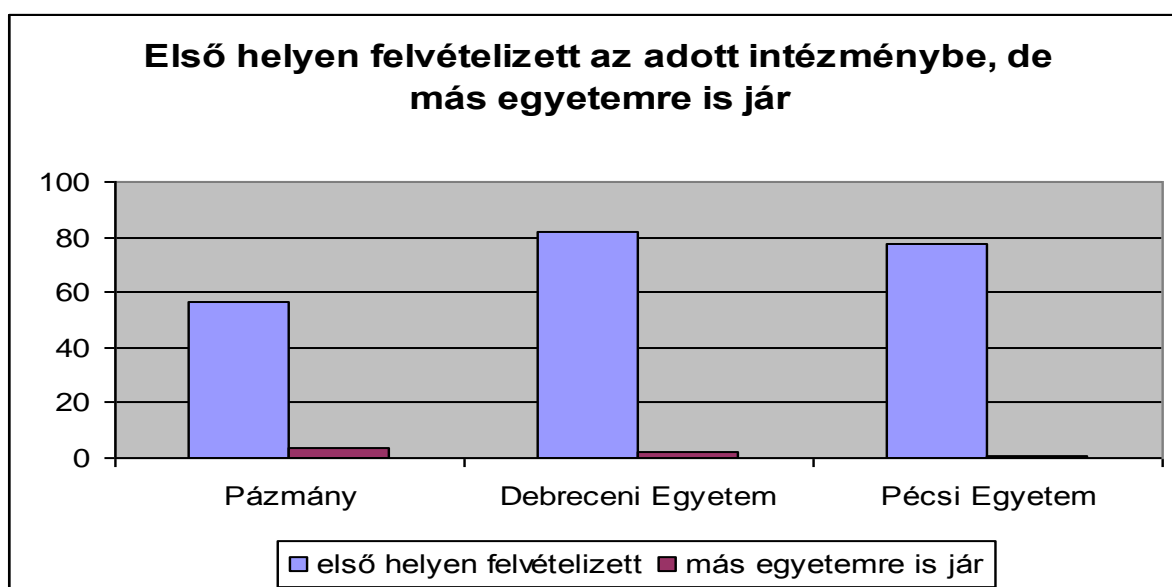
¹ Pusztai Gabriella (2005): Társadalmi háttér és iskolai pályafutás In: Educatio, XIV. évf. 3. szám pp.534-553.

2. táblázat: Az egyetemválasztásban az alábbiakat meglehetősen nagy szerepet játszóknak ítéltő hallgatók véleményének megoszlása abban, hogy mennyire voltak számukra meghatározóak

Meglehetősen nagy szerepet játszott	Pázmány	Debreceni Egyetem	Pécsi Egyetem
szülők, tanárok tanácsolták	23,4	27,8	28,7
barátok is ide jelentkeztek	18	16,2	19,7
könnyebb elhelyezkedés az itt szerzett diplomával	22,2	35,8	27,7
jobb kereseti lehetőség	11,6	28,6	18,7
könnyebb elvégezni	9	7,6	9,7
szakterületen a legjobb	50,9	61,4	45,8
világnézet, szellemiség	74,5	65	50,6
könnyen megközelíthető	22,8	62,3	14,6
máshová nem vették volna fel	6,6	5,7	3,8
kizárásos alapon	7,5	7,6	2,5
tetszett az egyetem hely, környezet	76,1	71,4	58
erről volt a legtöbb információ	33	46,2	45
jó a társaság	56,2	38,1	50,6
jók a tanárok	63,5	53,2	47,2
van kollégiuma	21,2	37,5	34,3

Az adott egyetemre első helyen felvételizők aránya azt jelzi, hogy a Debreceni Tudományegyetem hallgatóinak több mint 80 százaléka első helyen jelölte meg felvételi anyagában jelenlegi egyetemét, s hogy ez az arány a Pázmányosok körében a legalacsonyabb a vizsgált három egyetem hallgatói körében. Ezzel párhuzamosan a más egyetemre is járók aránya a Pázmány hallgatói körében magasabb, bár ez ott is elenyésző. (1. ábra)

1. ábra: Az adott egyetemre első helyen felvételizők és más egyetemre is járók aránya az egyes egyetemeken belül

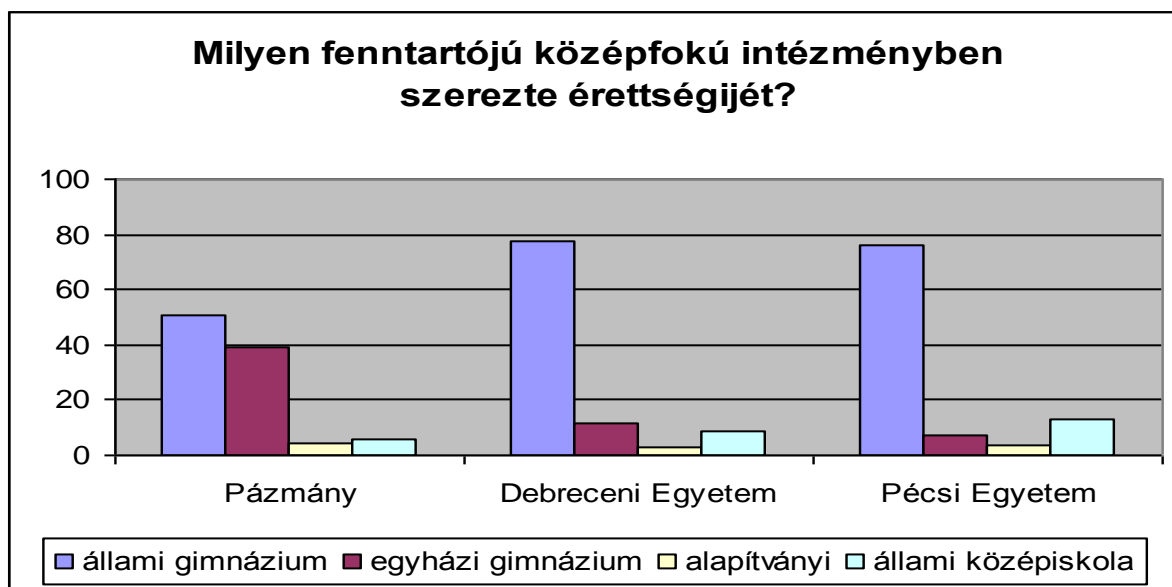

Noha, a Pázmányosok körében alacsonyabb azok aránya, akik első helyen jelölték egyetemüket a felvételinél, az egyetem több szempontból értékelésénél egyértelmű az egyetemmel való elégedettségük.

A hallgatók előélete

A különböző fenntartókhöz tartozó iskolákban érettségizettek aránya jobbra hozza az országos statisztikákból ismert arányokat abban a tekintetben, hogy az állami gimnáziumokban érettségiznek és jutnak is be legtöbbször a felsőoktatásba, s hogy őket követik a felekezeti gimnáziumok. Ezért számunkra a 2. ábrán látható megoszlás leginkább azon három dolog miatt érdekes, mert egyfelől látható, hogy a Pázmányosok körében a legmagasabb az egyházi gimnáziumokban érettségizettek aránya, de ennek ellenére ott is az állami gimnáziumokban érettségizett a hallgatók többsége. Másfelől, az is látható, hogy a felekezeti gimnáziumokban érettségizők éppúgy megtalálhatók a Debreceni Tudományegyetemen, illetve Pécsen is. Ugyanakkor, az állami szakképző intézményekből eleve mindhárom egyetemre jóval kevesebben járnak, s a Pázmányon vannak közülük a legkevesebben. A tanulmányban többször látunk majd a Pázmány és a Debreceni Tudományegyetem adataiban egymáshoz inkább közelítő értékeket, melyek – legalábbis esetenként – éppen a világnézeti, vallásos értékekkel magyarázhatóak.

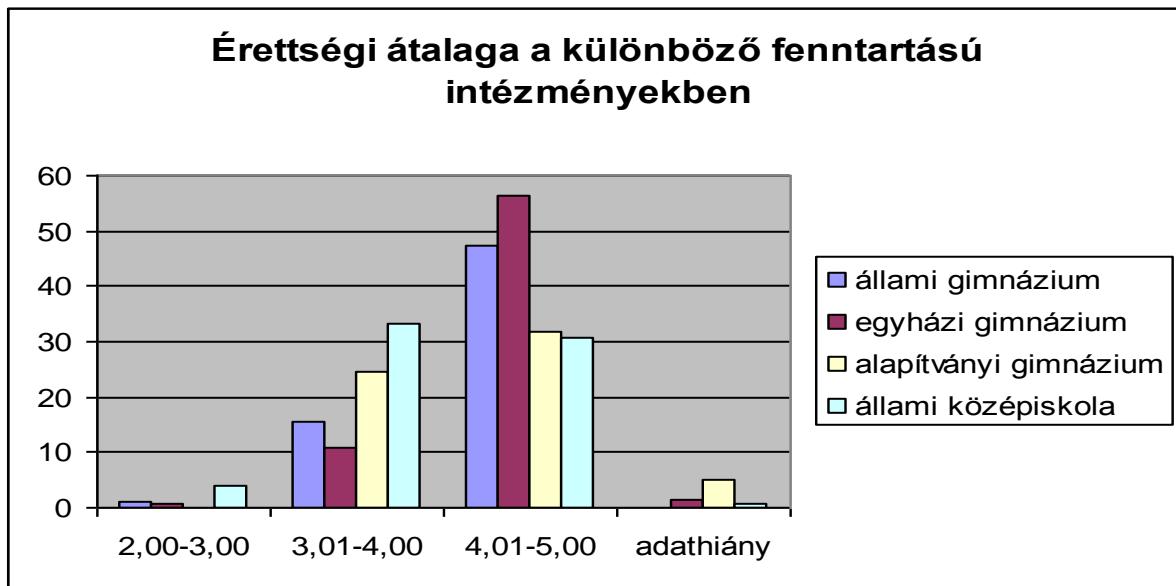
2.ábra: A válaszadók arányának alakulása abban a kérdésben, hogy milyen fenntartóhoz tartozó középiskolákban érettségiztek

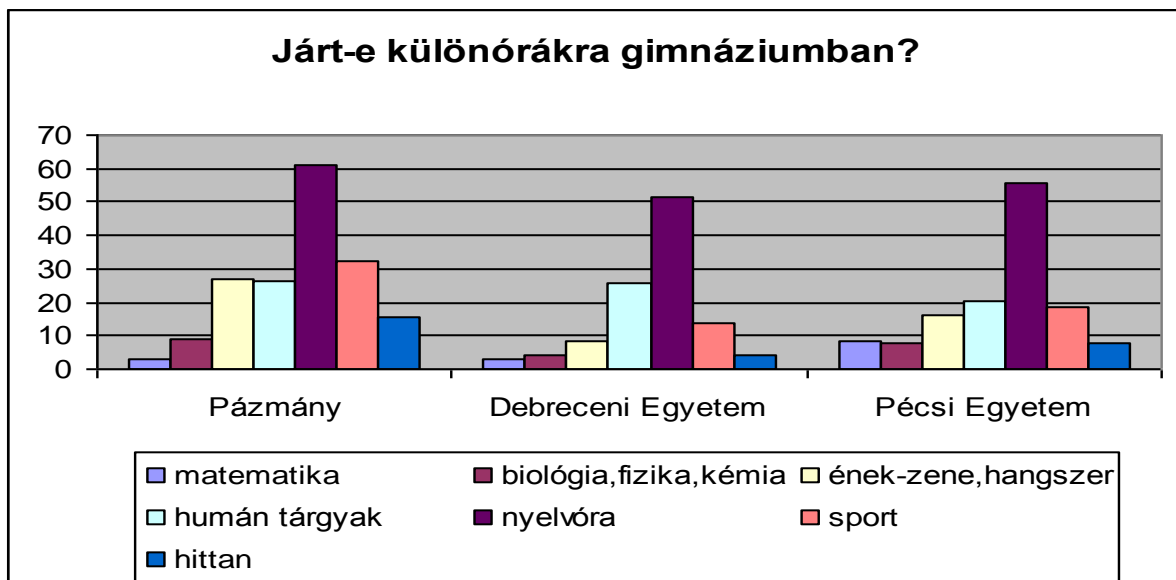
Mint a már említett tanulmányában is, Pusztai Gabriella kiemelte azt a tényt, hogy az egyházi iskolák igen sikeresek mind a maturálók érettségi eredményének mind egyetemi bejutásának

terén. Ez az adatokkal korábban bizonyított tény az általunk lefolytatott kutatás eredményeiben is visszaköszön. (3.ábra) A hallgatói adatokból kiugróan az egyházi gimnáziumokban érettségizettek eredményei a legjobbak, vagy másként fogalmazva, a felekezeti gimnáziumokban érettségizettek aránya a legmagasabb a legjobb eredménnyel maturálók körében.

3. ábra: A hallgatók érettségi átlagának megoszlása iskolafenntartók szerint

4. ábra: A hallgatók különórákra járásának megoszlása iskolafenntartók szerint

Ennek vélhetően számos okát jelen kutatásban nem vizsgáltuk, de nincs okunk feltételezni, hogy másként lenne, mint az a felekezeti gimnáziumokban folytatott eddigi vizsgálatok eredményeiből már ismert. Egy a felkészülés színvonalát és ismeretanyag bővítését

támogató területet azonban mégis megnéztünk belőle. Nevezetesen azt, hogy mennyire vettek részt különórákon és milyen tudományterületen igyekeztek kiegészítő, elmélyítő ismereteket, vagy éppen készséget fejleszteni. (4. ábra) Alapvetően a Pázmány hallgatóira jellemző leginkább, hogy jártak különórákra, és minden tárgykörben is az ő értékeik a legmagasabbak. Mindhárom egyetem hallgatói a nyelvórákat részesítették középfokú tanulmányaik során előnyben a különórák között. A sport és humántárgyak szintén mindhárom egyetem válaszdóinál hangsúlyosak, míg a művészeti képzés a Pázmányosokat leszámítva csekély mértékben volt jelen. A különórák sokfélesége, és az azokon való részvétel éppen a sokféle ismeret összekapcsolásában és a készségek fejlesztésében nyújt segítséget a későbbi, egyetemre való bejutáshoz, és a felsőoktatásban már nagyobb önállóságot, mélyebb szintetizáló, elemző képességet is megkövetelő a tanulmányok folytatásához. Úgy tűnik korábbi közoktatási vizsgálatokból, hogy ezt leginkább az egyházi iskolákban tudják támogatni.

II. A felsőoktatás és az egyetem hallgatói értékelése

Általános, és szakmai értékelés

A felsőoktatást általában érintő kérdésekben is feltételezhetően nagyjából a saját egyetemen szerzett személyes tapasztalatokból és valamelyest a máshonnan kapott információkból kiindulva formáltak véleményét a hallgatók. A Pázmányos hallgatók közül a legtöbben egyet azzal a kijelentéssel, hogy a magyar felsőoktatás nemzetközi összehasonlításban is jó, hogy az egyetem feladata az értelmiség nevelés. A szakmai színvonal és az egyetem értelmiségnevelői hivatásának, küldetésének elismerése mellett, azokban a kérdésekben is, melyek több szociális érzékenységet, nagyobb szolidaritást tükröznek a Pázmányos hallgatók közül a legtöbben egyet az állításokkal. Ilyennek mondható a szegények egyetemre járásának kérdése, és bár a Debreceni Egyetem hallgatói közül a legtöbben egyet azzal, hogy mindenki járhat egyetemre, az ő értéküktől nem sokkal maradt el a Pázmányosoké. A kormány felsőoktatás színvonalának emelésére tett erőfeszítéseiről legkevésbé a Pázmányosok voltak meggyőződve, míg közülük gondolták a legtöbben, hogy a felsőoktatás alulfinanszírozott. Abban a kérdésben, hogy sok egyetemen általában túlhangsúlyosak a politikai, világnézeti szempontok a Pázmányosok közül a legtöbben egyet, ennek háttérében a saját egyetemen, az elvárások terén szerzett tapasztalatok sejtethők. Míg az sem meglepő, hogy felekezeti felsőoktatási intézmény hallgatói körében kiugróan többen vélik úgy, hogy a felekezeti oktatási intézmények az állami oktatási intézményekével azonos támogatásban kellene, hogy részesüljenek. Ez a kiugró eredmény pedig nem magyarázható csupán a vallási önbesorolásuk és felekezeti

hovatartozásuk alapján. A válaszok alakulásából úgy tűnik, hogy három olyan kérdés volt, mely mindhárom egyetemen jelentősebb egyetértésre talált, ezek arra vonatkoztak, hogy az egyetemeknek fő feladata lenne az értelmiség nevelés, valamint, hogy a felsőoktatás alulfinanszírozott és, hogy a hallgatók nagy száma miatt a diplomák elértéktelenednek. (3. táblázat)

3. táblázat: Az alábbi megállapításokkal leginkább egyetértő hallgatók aránya az egyes kérdésekben

teljesen egyetért	Pázmány	Debreceni Egyetem	Pécsi Egyetem
magyar felsőoktatás nemzetközi összehasonlításban is jó	20,2	18,3	10,8
egyházi iskolák azonos állami támogatást kapjanak	59,4	19,6	14,8
egyetem főleg szakmát adjon	7,3	6,4	7
kormány sokat tesz a felsőoktatás színvonaláért	0,5	1,8	1,3
mindenki járhatson egyetemre	25,2	27,4	21,9
szegények is járhatnak egyetemre	14,9	11,6	7,8
sok egyetemen túl hangsúlyosak a politikai-világnézeti szempontok	10,9	4,6	6,3
egyetem feladata az értelmiség nevelés	45,1	34,1	26,2
korszerű tudást sok tudományban csak külföldi egyetemen lehet	9,3	6,9	10,3
felsőoktatás alulfinanszírozott	44,1	35,3	42,3
sok hallgató miatt erős a verseny	15,4	25,3	9
legyen nehéz felvételi, hogy akik el is tudják végezni azok járjanak	22	20,7	20
sok hallgató miatt a diplomák devalválódnak	36,6	36,1	40,7

A saját egyetem megítélése és a korábbi elképzelésekhez képesti vélemények változásának kérdésében is úgy tűnik, hogy a Pázmányosok a legelégedettebbek egyetemükkel, és közülük vélik legtöbben úgy, hogy korábbi várakozásaiknál jobb az egyetem. A Pécsi Tudományegyetem megítélésében a pécsi hallgatók a legszigorúbbak, illetve legkevésbé elégedettek. (4. táblázat)

4. táblázat: Az egyetemmel való elégedettség megoszlása a három egyetemen

egyetemmel való elégedettség	Pázmány	Debreceni egyetem	Pécsi egyetem
nagyon elégedetlen	1,3	0,8	1,5
többé-kevésbé elégedetlen	4	4,2	9,7
Se-se	2,3	1,8	7,1
többé-kevésbé elégedett	43,9	45,9	53,5
nagyon elégedett	48,5	47,2	28,2
adathiány	0	0,1	0

Az egyetemről való vélemény korábbi várakozáshoz képesti változását a Pázmányosok közül legtöbben az egyetemi élet, társaság, légkör terén tapasztaltakkal, és ezt követően legnagyobb arányban az oktatás színvonalával és az ott megszerezhető tudással magyarázták. A Debreceni Tudományegyetemen a tudás, oktatás színvonala miatt vélték sokan, hogy jobb az egyetem mint azt várták, de ott is többen említették az egyetemi légkört,

társaságot, légkört. A pécsi egyetem hallgatói az oktatás színvonalát jelölték meg többen annak okaként, hogy változott a véleményük, s hogy kevésbé teljesültek elvárásaik. (5-6. táblázat)

5. táblázat: Az egyetemről alkotott vélemény alakulása a felvételi előtti várakozásaihoz képest a három egyetemen

várakozás	Pázmány	Debreceni egyetem	Pécsi egyetem
rosszabb mint várta	22,9	21,5	36,8
olyan mint várta	27,5	35	33,6
jobb mint várta	44,1	33,8	22,6
nem volt elképzelése	5	8,4	6,3
adathiány	0,5	1,3	0,7

6. táblázat: Az egyetemről alkotott vélemény alakulását meghatározó tényezők a három egyetemen

vélemény változott	Pázmány	Debreceni egyetem	Pécsi egyetem
tapasztalat	13,6	23,7	27,8
társaság,légkör, egyetemi élet	43,4	21,9	12,9
tanárok	9,3	11,6	11,9
oktatás színvonala, tudás	17,4	24,7	28,9
kényelmetlen, nem szimpatikus dolgok	8,9	4,7	8,2
egyéb	7	8,4	9,3
nem változott	0,4	5,1	1

Amennyiben a hallgatók saját szavas indoklásai mellé tesszük a zárt kérdéssorban adott dimenziókban kapott hallgatói értékeléseket, utóbbiak konkrét területeken mutatják a hallgatói elégedettség, illetve elégedetlenség okait. A Pázmányosok és a debreceni egyetem hallgatóinak elégedettsége sokszor közelít. Míg a Pázmányosok közül többen ítélték jónak az egyetem technikai felszereltségét, az ott folyó nyelvoktatást, az egyetemi diáktanácsadó működését, addig a debreceni egyetem hallgatói közül jelölték a legtöbben jónak az egyetem számítógéppel való ellátottságát, a tanulmányi ügyek intézését, az egyetem könyvtárát, a HÖK és az öntevékeny szakmai kör működését. A pécsi egyetem hallgatói általában minden kérdésben kevésbé voltak elégedettek az egyetemen tapasztaltakkal, ez alól kivételt képez az egyetem könyvtárának megítélése, ahol is a pécsi hallgatók jóval elégedettebbek, mint a Pázmányosok. (7. táblázat)

Amikor a saját egyetem bölcsészkarának általában a többi bölcsészkarral való összehasonlítását kértük a válaszadóktól akkor azt tapasztaltuk, hogy a Pázmányos hallgatók kiugróan nagy arányban tartották saját bölcsészkarukat jobbnak, mint a többit. (8. táblázat)

7. táblázat: Az egyetemi szolgáltatások színvonalának pozitív megítélése a három egyetemen

egyetemi szolgáltatások megítélése	Pázmány	Debreceni egyetem	Pécsi egyetem
technikai felszereltség	46,1	42,4	17,8
nyelvoktatás	49,7	49,4	38,5
számítógéppel ellátottság	41,3	62,3	31,8
tanulmányi ügyintézés	16,6	19,1	8,3
egyetemi diáktanácsadó	25,6	23,6	23,9
könyvtár	43,6	79,9	59,8
HÖK	31,1	31,9	24,1
öntevékeny szakmai kör	30,8	31	18,2

8. táblázat: Az egyetem karának megítélése a többi bölcsészkarral összehasonlítva a három egyetemről válaszadók vélekedése szerint

saját kar összehasonlítva többi bölcsészkarral	Pázmány	Debreceni egyetem	Pécsi egyetem
átlagnál rosszabb	2,5	1,8	3,3
átlagos	17,4	29,4	36
átlagnál jobb	73,2	59,3	56,8
nem tudja	6,8	7,2	3,8
adathiány	0,1	2,3	0,1

Az első szakkal való elégedettség adatai más képet mutatnak, mint az egyetem bölcsészkarának megítélése. Itt, a személyes tapasztalatok a jobban belátható és személyesen is jobban ismert első szakon konkrét kérdésekben a debreceni egyetemen mutatnak nagyobb elégedettséget. Egyedül a hallgatók és oktatók viszonya terén voltak a Pázmányosok körében többen, akik emiatt elégedettebbek voltak első szakjukkal. A Pázmányosok a pécsi egyetem hallgatóival összevetve minden téren elégedettebbek, mint a pécsiek, kivéve a jegyzetekkel, tankönyvekkel való ellátottság területét. (9. táblázat)

9. táblázat: A három egyetem hallgatóinak első szakjaival való elégedettsége

első szakkal való elégedettség	Pázmány	Debreceni egyetem	Pécsi egyetem
oktató felkészültsége	81,2	88,2	75,3
hasznosítható tudás színvonala	9,8	15,1	9,6
neves oktatók száma	59,7	71,6	59,3
választható órák száma	44	45,2	44,9
oktatás elméleti színvonala	75,7	81,6	68,1
szemináriumi órák színvonala	63,4	70,6	54,8
számonkérés színvonala	16,7	24	15,8
jegyzetekkel, tankönyvvel ellátottság	31,2	40,6	32,7
hallgató-oktató viszony	66	62,4	56,5

Összességében az első szak megítélése - annak ellenére, hogy a konkrét vizsgált kérdésekben a debreceni egyetem hallgatóitól érkeztek nagyobb elégedettséget mutató vélemények – a Pázmányosok körében a legkedvezőbb. (10. táblázat)

10. táblázat: Az első szakról alkotott vélemény alakulása a felvételi előtti várakozásaihoz képest a három egyetemen

várthoz képest első szakról vélemény	Pázmány	Debreceni egyetem	Pécsi egyetem
rosszabb	28,9	20,7	34,4
nem változott	28,6	37,3	37
jobb	40,5	36,1	25,1
nem volt elképzelése	1,5	3,8	3,5
adathiány	0,5	2,1	0

Elvárások az egyetemen

Egyik sarkalatos kérdés, hogy találkoztak-e a hallgatók az egyetemen valamilyen elvárással, és, ha igen azok milyen területeken és miként jutottak el hozzájuk. Az elvárások mindig értékek, értékrend által meghatározottak, s mint ilyenek jó indikátorai lehetnek annak, hogy az intézményben mennyire létezik valamiféle egységes, a többség által elfogadott érték és normarendszer. Az is beszédes, ha kimutatható, hogy milyen területeken mutatkoznak ezek a leginkább, s az sem közömbös, hogy mindez az intézménybe járókat miként érinti, mennyire tudják elfogadni azokat, illetve, hogy ez az elfogadás milyen szinten történik.

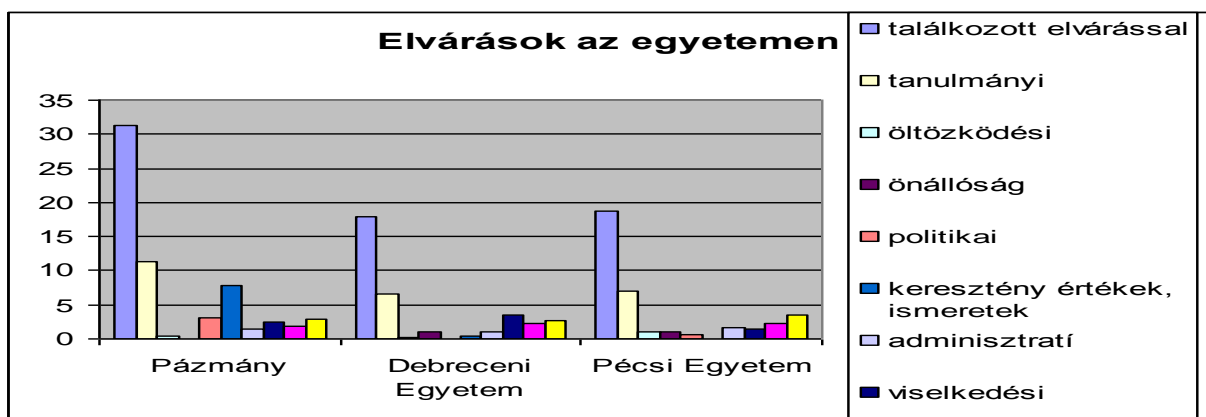
Az egész köz- és felsőoktatás pluralizálásának valójában az lehetne az egyik értelme, hogy az általános oktatási és tudományos kötelezettségek mellett a különböző szektorok intézményeinek legyen valami specifikuma, ami megkülönbözteti a többitől. Ezt a szektor- és intézményi sajátosságot aztán valami módon láthatóvá, érzékelhetővé kellene tenni. A szektor- és intézményi sajátosság megfogalmazása és közvetítési lehetőségeinek kidolgozása természetesen az állami szektor köz- és felsőoktatásának éppúgy feladata lehetne, mint az alapítványi vagy más magán, illetve felekezeti intézményeknek és szektoroknak. A kutatás egyik vizsgálendő alaptétele éppen arra vonatkozott, hogy a felekezeti felsőoktatás egyik specifikuma, hogy ott bizonyos értékek, normák megjelennek és azok valamely módon át is adódnak a hallgatóknak.

Két szinten is vizsgáltuk az értékek, normák, elvárások megjelenését az egyetemeken. Egyfelől rákérdeztünk, hogy találkoztak-e ilyesmivel bizonyos területeken, másfelől azt néztük, hogy az ezekkel való találkozás miként érintette őket és mindezek után, mit gondolnak arról, hogy egyáltalán van-e joga az egyetemnek bármiféle elvárást támasztani hallgatóval szemben ezeken a területeken.

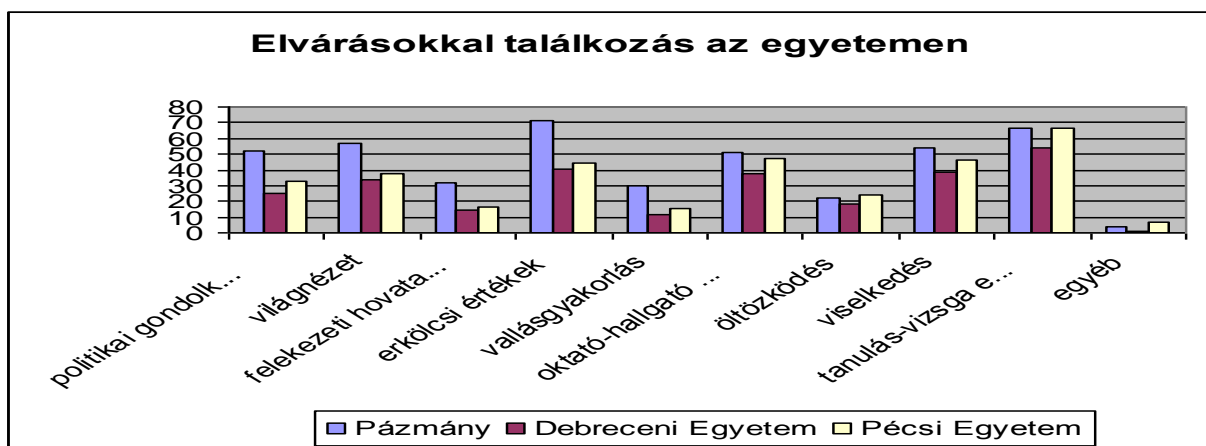
A hallgatók válaszaiból kitűnik, hogy leginkább a Pázmányosok találkoztak az egyetemen elvárásokkal. A sajtószavas válaszok szerint legtöbbször a tanulmányi téren, majd azt követően a keresztény értékek, ismeretek terén tapasztalták meg közülük. Az önállóság, mint a felsőoktatásban, illetve az értelmiségi létben elengedhetetlen képesség csak a debreceni és a pécsi hallgatók körében említődik, s ott sem magas arányban. A politikai

gondolkodás terén tapasztalt elvárás viszont a pécsi egyetemen és a Pázmányon került említésre és az utóbbin többször. Azt várhattuk volna, hogy a viselkedés terén megfogalmazott elvárások a Pázmányon gyakrabban tapasztalhatók, ezzel szemben a debreceni egyetem hallgatói körében került többször elő. (5. ábra) A zárt kérdésekben előre megadott, lehetséges elvárások osztályozásából egyértelműen látható, hogy azokon a területeken, melyek a világnézethez, viselkedési elvárásokhoz, erkölcsi értékekhez kapcsolódnak a Pázmányon lényegesen nagyobb arányban találkoztak a hallgatók, s ez az aránybeli eltolódás az erkölcsi kérdések esetében egészen kiugró. (6. ábra)

5. ábra: Igenlő válaszok megoszlása a három egyetemen abban a kérdésben, hogy vannak-e elvárások, és ha igen, azok mire vonatkoznak

6. ábra: Igenlő válaszok megoszlása a három egyetemen abban a kérdésben, hogy vannak-e elvárások, és ha igen, azok mire vonatkoznak

Abban a kérdésben, hogy az egyetem beleszólhat-e a hallgatók életébe alapvetően a Pázmányos hallgatók körében adtak többen igenlő választ. Látható, hogy bizonyos kérdésekben nagyobb arányban, más kérdéseknél kisebb arányban haladja meg igenlő válaszuk a másik két egyetem hallgatóiét. A legnagyobb eltérés az igenlő válaszok arányai között a vallásgyakorlásba beleszólás elfogadása terén látszik, de igen jelentős az összes

világnézeti - politikai - erkölcsi kérdésnél is, viszont a tanulás-vizsgaerkölcsnél, oktató-hallgató kapcsolatnál, illetve az értékek, értékrend egy áttételes megjelenésénél, az öltözködésnél már nagyon együtt mozog a három egyetem hallgatóinak véleménye. (11. táblázat)

11. táblázat: A hallgatók igenlő válaszána aránya a három egyetemen abban a kérdésben, hogy az egyetem beleszólhat-e a hallgatók életébe

beleszólhat	Pázmány	Debreceni Egyetem	Pécsi Egyetem
politikai gondolkodás, pártszimpátia	43,6	31,6	35,5
világnézet	70,5	60,3	55,7
erkölcsi értékek	85,8	74,2	72
vallásgyakorlás	43,8	17,5	23,5
oktató-hallgató kapcsolat	88,9	83,6	83,8
öltözködés	42,8	41,2	42,7
viselkedés	85,5	79,1	77,1
tanulás-vizsga erkölcs	91,8	92,9	90,7
egyéb	40	14,3	28

Sokféle eszköz áll általában rendelkezésre abban, hogy az elvárásokat érvényre lehessen juttatni. Az eszközöket csak részben választjuk tudatosan, így könnyen teret kaphatnak azok az elemek is az akarat érvényesítésében, melyek inkább az emberi árnyékról szólnak. Egy ilyen árnyék lehet, amikor nyomást gyakorolnak a másként gondolkodó felett, például azzal, hogy megkülönböztetésben részesítik. Általában a Pázmányosok körében jelezték többen, hogy tudomásuk van, vagy tapasztaltak pozitív megkülönböztetést az egyetem oktatói részéről. Ez a politikai gondolkodás, pártszimpátia kérdése esetében volt legerőteljesebb. Általában a debreceni egyetemen találtak legkevesebb megkülönböztetéssel az oktatók részéről a hallgatók. (12. táblázat) Amikor azt nézzük, hogy mi lehet a megkülönböztetés oka, a Pázmányosok válaszaiból egyértelműen leginkább a hallgató érdemei miatt részesítette az oktató a hallgatót pozitív megkülönböztetésben. A negatív megkülönböztetések okai között nem látszik túl nagy eltérés azok említésének gyakoriságában. Azonban sem az oktatói, sem a hallgatói megkülönböztetés kérdésben nem tudunk messzemenő következtetéseket levonni, mert viszonylag kevesebb válasz áll rendelkezésünkre. (13-14. tábla)

12. táblázat: A hallgatók válaszainak megoszlása abban a kérdésben, hogy tapasztaltak-e oktató részéről valamilyen megkülönböztetést a felsorolt okok miatt

	Pázmány	Debreceni Egyetem	Pécsi egyetem	Pázmány	Debreceni egyetem	Pécsi egyetem
oktatói megkülönböztetés	pozitív			negatív		

politikai gondolkodás, pártszimpátia	18,3	4,1	7	10,2	5,9	10,7
világnézet	9,6	4,6	5,2	9,8	10,7	12,4
felekezeti hovatartozás	5	1,8	1,3	7	2	2
erkölcsi értékek	9,8	5,3	6,9	11,8	10,4	12,6
szexuális hovatartozás	3	1,5	1,3	4	5,4	7,4
etnikai hovatartozás	4,1	2,6	6	6,1	1,3	11,2
egyéb	4,8	1,8	1,5	1,8	1	2,3

13. táblázat: A hallgatók válaszainak megoszlása abban a kérdésben, hogy megítélésük szerint mi lehetett az oka a pozitív oktatói megkülönböztetésnek

pozitív oktatói megkülönböztetés oka	Pázmány	Debreceni Egyetem	Pécsi egyetem
szimpátia	1,8	3,1	2,5
érdek	6	5,1	9
politikai egyetértés	1,8	0,3	0,5
vallási egyetértés	0,3	0,5	0,3
általános, szakmai egyetértés	1,8	0,3	2,3
külső szépség	0,5	0	1,3
korábbi ismeretség	0,8	0	0,5
származás	0,3	1,3	0,5
előző iskola	1,3	0	0,3
egyéb	4	1,8	1,3

14. táblázat: A hallgatók válaszainak megoszlása abban a kérdésben, hogy megítélésük szerint mi lehetett az oka a negatív oktatói megkülönböztetésnek

negatív oktatói megkülönböztetés oka	Pázmány	Debreceni egyetem	Pécsi egyetem
antipátia	1,3	1,5	1,5
gyengébb teljesítmény	1	0,5	0,8
politikai nézetkülönbség	0,5	1,3	1
vallási, világnézeti különbség	1	1	0,5
általános véleménykülönbség	2	0,8	3
külső, nemi hovatartozás	1,3	1	1,3
egyszakosság, más szak miatt	0	0,5	0,3
származás	0,3	0	2,8
előző iskola	0,5	0	0,3
skatulyázás	0,5	0	0,8
egyéb	1	1	2,5

Ami említést érdemel még ebben a kérdésben, hogy a hallgatók részéről is észleltek ilyen megkülönböztetést a válaszadók. Ugyanazokban a kérdésekben tapasztaltak a hallgatók részéről is megkülönböztetést, de erőteljesebbnek ítélték a kortársak felől érkező megkülönböztetést mint az oktatók részéről. Ez a fokozódás mind a pozitív mind a negatív megkülönböztetések esetében és mindhárom egyetem hallgatói körében egyértelműen kimutatható. (15-17. táblázat)

15. táblázat: A hallgatók válaszainak megoszlása abban a kérdésben, hogy tapasztaltak-e hallgatók részéről valamilyen megkülönböztetést a felsorolt okok miatt

hallgatói megkülönböztetés	Pázmány	Debreceni Egyetem	Pécsi egyetem	Pázmány	Debreceni egyetem	Pécsi egyetem
	pozitív			negatív		
politikai gondolkodás, pártszimpátia	26,3	8,1	8,5	29,7	16,3	24,2
világnézet	19,7	7,9	8,4	24,6	14,3	16,2
felekezeti hovatartozás	8,1	4,3	2,1	12,2	6,4	11
erkölcsi értékek	15,5	6,9	5,5	19,6	15,3	16,4
szexuális hovatartozás	3,6	3,1	3,1	15,5	12,5	19,2
etnikai hovatartozás	4,6	3,3	3,7	16	9,4	24,8

16. táblázat: A hallgatók válaszainak megoszlása abban a kérdésben, hogy megítélésük szerint mi lehetett az oka a pozitív hallgatói megkülönböztetésnek

pozitív hallgatói megkülönböztetés oka	Pázmány	Debreceni egyetem	Pécsi egyetem
szimpátia	4,3	1,8	3,5
világnézet	2,3	3,3	1
elfogadás	1,5	0,3	2,3
politikai egyetértés	3,8	1	1,3
zenei érdeklődés	0	0	0,3
segíteni akarás	0,8	0,5	0,8
hasonló gondolkodás	7	1	3
egyéb	4,3	1,5	3,3

17. táblázat: A hallgatók válaszainak megoszlása abban a kérdésben, hogy megítélésük szerint mi lehetett az oka a negatív hallgatói megkülönböztetésnek

negatív hallgatói megkülönböztetés oka	Pázmány	Debreceni egyetem	Pécsi egyetem
antipatikus	0	0,3	0,8
nézeteltérés	4,3	1,8	3,3
szakmai irigység	0	0,5	0,5
politika	6,3	1,8	2,5
világnézet, értékrend	4,3	1,8	1,8
etnikai hovatartozás	0,5	0,3	0,8
homoszexuális	0	0,8	0
szórakozási szokások	0	0,5	0
viselkedés, kinézet	2	1,3	1,5
egyéb	1,3	0,5	2,5

Ugyancsak lényeges kérdés az egyetem szellemiségének kérdése, amikor az érték és normaközvetítést vizsgáljuk. Kevésbé sikerült kiszűrni a vizsgálat során, hogy mennyiben saját személyes tapasztalatok alapján jellemzik egyetemüket a hallgatók, illetve mennyiben befolyásolja a közgondolkodásba beleíródott vélemény az adott kérdések megválaszolásakor. Ez leginkább a Pázmány hallgatóinál kérdéses, hiszen a debreceni és a pécsi egyetem állami egyetemenként semlegesebb, kevésbé kapcsolatos hozzájuk bármiféle értékrend felé való általános elköteleződést. A Pázmány esetében a keresztény, pontosabban katolikus kötődés okán a közgondolkodásban szinte automatikusan társultak az egyetemhez olyan jelzők mint konzervatív, jobboldali, vallásos, vagy más, a történelem

során a katolikus jelzővel együtt megjelenő jelzők. Általában itt azokat a kérdéseket leszámítva, ahol konkrét, személyes tapasztalatok felidézését kértük, személyes benyomások, érzések tükröződnek a hallgatói véleményekben. A személyes benyomások, érzések azonban különböző mértékben tartalmazhatnak olyan elemeket, melyek nem annyira konkrét és tudatosított, értelmezett tapasztalatokon, hanem előzetes vélekedéseken alapulnak, melyeknek ellenkezőjét még nem tapasztalva nem volt okuk azok helytállóságát megkérdőjelezni. Így nehéz eldönteni, hogy amikor a hallgatók úgy jellemzik egyetemüket, hogy az vallásos, vagy jobboldali, konzervatív, vagy éppen liberális, akkor ezt konkrét tapasztalatok alapján gondolja, vagy egyszerűen csak ez jut eszébe elsőre. Ezt a kérdést az alapján sem könnyű teljes biztonsággal eldönteni, hogy a hallgatóktól azt is megkérdeztük, hogy mikben látták az általuk említett jellemzőket megnyilvánulni. Minden esetre a Pázmányosok egyöntetűen jobboldalinak és konzervatívnak ítélték, míg a debreceni egyetemen inkább jobboldali, konzervatívnak és a pécsiek inkább liberálisnak látták egyetemüket. A Pázmányosok leginkább jellemzőnek azt tartották egyetemükre, hogy az katolikus, illetve hogy vallásos, s az oktatási tevékenységről az egyetemen folyó munkáról csak kevesen gondolták, hogy nagyon jellemző lenne az, hogy tudás-, teljesítményközpontú. Ezzel szemben a debreceni és a pécsi egyetemet inkább látják a hallgatóik tudás- és teljesítményközpontúnak. Miként jelentős arányban tartották modernnek, haladónak egyetemüket, szemben a Pázmány hallgatóival. Ugyanakkor a modernnek, haladónak ítélt egyetemeket sokkal inkább vélték intoleránsnak, vagy éppen negatívnak. (18. táblázat)

18. táblázat: Az egyetem szellemiségének megítélése a hallgatói válaszok alapján

egyetem szellemisége	Pázmány	Debreceni egyetem	Pécsi egyetem
demokratikus	0	3	0,5
jobboldali, konzervatív	12,9	5,6	6
liberális	0	4,5	10,1
modern, haladó	3,9	30,3	27,1
vallásos, felekezeti	67,7	0,5	0,5
tudás, teljesítményközpontú	2,4	21,2	16,6
maradi, bürokratikus	0,6	3,5	2
értékeket közvetítő	2,4	9,6	3
dinamikus, jó légkörű, diákközpontú	6,6	9,6	12,6
negatív, intoleráns	0,9	7,1	10,6

átlagos, nem jelenik meg	2,7	5,1	11,1
--------------------------	-----	-----	------

III. Hallgatók jövőképe

A hallgatók jövővel kapcsolatos vélekedései szintén az értékekkel, értékrenddel, világnézettel mutatnak szorosabb összefüggést. Abban a kérdésben, hogy mennyire bizakodóak jövőjük tekintetében, a három egyetem hallgatóinak válaszai nem mutatnak jelentős eltérést, de, a Pázmányos hallgatók körében valamivel többen mondták magukat jövőjükkel kapcsolatban bizakodónak. (19. táblázat) Az állásésély, a szakmában való elhelyezkedéssel elérhető jó életszínvonalra való esélyek megítélésében az előbbihez hasonlóan nincsenek nagy eltérések az egyetemek hallgatóinak vélekedései között. Másik fontos tény, hogy viszonylag reálisan látják elhelyezkedési esélyeiket a hallgatók. (20. táblázat)

19. táblázat: A hallgatók válaszainak megoszlása abban a kérdésben, hogy mennyire tekintenek a jövő felé bizalommal

jövővel kapcsolatban bizakodó	Pázmány	Debreceni egyetem	Pécsi egyetem
egyáltalán nem	3	2,8	3
Kicsit	9,8	7,9	13,3
többé-kevésbé	26,4	30,7	31,3
Eléggé	41,6	42,5	38,3
Nagyon	18,9	15,1	13,3
Adathiány	0,3	1,1	0,8

E kérdés folytatásaként vizsgáltuk, hogy miként látják, el tudnak-e szakterületükön helyezkedni diplomaszerezésük után. Ebben a kérdésben bizakodóbbnak bizonyultak a válaszadók. 28-30 százalékuk vélte úgy, hogy olyan munkája lesz, amelyre a diplomája szól, és további 51-60 százalékuk gondolta, hogy legalábbis végzettségéhez kapcsolódó munkát talál majd. (21. táblázat)

20. táblázat: A hallgatók válaszainak megoszlása abban a kérdésben, hogy mennyire van esélyük a szakmában elhelyezkedni és jó életszínvonalat elérni

állásésély, jó életszínvonal a szakmában	Pázmány	Debreceni egyetem	Pécsi egyetem
nagyon jó esélyei vannak	0,8	1,3	1
jó esélyei vannak	16,4	20,2	17,5
közepes esélyek	48,4	40,8	45,1
rossz esélyek	27,2	29,3	25,8
nagyon rossz esélyei vannak	7,3	7,1	10,3
adathiány	0	1,3	0,3

21. táblázat: A hallgatók válaszainak megoszlása abban a kérdésben, hogy mennyire van esélyük a szakmában, vagy a végzettségükhöz kapcsolódó területen elhelyezkedni

milyen területen tud majd elhelyezkedni	Pázmány	Debreceni egyetem	Pécsi egyetem
amire a diplomája szól	28,5	27,6	30,1
eltérő, de végzettséghez kapcsolódó területen	59,3	58,8	51,3
más területen	9,8	7,2	15,2
adathiány	2,3	6,4	3,5

Igen leegyszerűsítve a történetet, a mai tömegegyetemi képzés egyik sajátossága, hogy nem feltétlenül a tudás növelése az elsődleges célja az egyetemre felvételizők mindegyikének. Az egyetemek – legalábbis rövidtávon - érdekeltek abban, hogy minél több hallgatót vegyenek fel, ennek érdekében a hallgatókért folytatott versengés miatt némi kompromisszumra kényszerülnek az egyetemek, főiskolák. Így az egyetemi képzés ma már nem magától értetődően értelmiségi képzés. Ezért is fontos kérdés, hogy megmarad-e és, ha igen, akkor milyen arányú lesz az értelmiségi és tudósképzés a felsőoktatásban. Az első kérdésre – gondolom – egyértelmű igen lehet a válasz, de az, hogy milyen mértékben maradnak, vagy válnak újra a felsőoktatási intézmények szakmai elit képzés színterévé, az ma még nyitott kérdés. Ezért is fontos látni, hogy a szakmai érdeklődés – ha különböző mértékben is – de mindhárom egyetem hallgatói körében jelen van. Úgy tűnik, hogy a Pázmányosok és a debreceni egyetem hallgatói nagyjából hasonló mértékben motiváltak a további felsőfokú tanulmányokban, míg a pécsi hallgatók kevésbé lelkesek. (22. táblázat)

22. táblázat: A pozitív választ adó hallgatók aránya az egyetemeken belül abban a kérdésben, hogy graduális képzésüket követően részt vennének-e további képzésben

	Pázmány	Debreceni egyetem	Pécsi egyetem
posztgraduális képzésre	66,1	62,8	38,9
másoddiplomás képzés	58,7	53,6	54
PhD. képzés	38,2	39,8	28,9

A hallgatók családi életükkel, baráti kapcsolataikkal, tanulmányaikkal, illetve a kérdezéskor éppen aktuális, azaz 2007-es gazdasági helyzettel való elégedettségének vizsgálatakor azt tapasztaltuk, hogy a gazdasági helyzetet kivéve többnyire meglehetősen elégedettek a megkérdezettek. Ha az egyetemek közti összehasonlítást nézzük, akkor úgy tűnik, hogy a Pázmányosok valamivel általában kevésbé elégedettek, mint a másik két egyetem hallgatói, és az is kitűnik, hogy a debreceni egyetem hallgatói elégedettebbek. (23 - 24. táblázat)

23. táblázat: A hallgatók pozitív válaszainak aránya az egyetemeken belül abban a kérdésben, hogy bizonyos kérdések tekintetében elégedettek-e

Meglehetősen elégedett	Pázmány	Debreceni egyetem	Pécsi egyetem
családi élettel	68,8	76,5	70,8
tanulmányaival	49,1	63,5	53,8
baráti kapcsolataival	85,9	84,4	80,8
jelenlegi gazdasági helyzettel	35,9	32,5	35,7

24. táblázat: A hallgatók negatív válaszainak aránya az egyetemeken belül abban a kérdésben, hogy bizonyos kérdések tekintetében elégedettek-e

Egyáltalán nem elégedett	Pázmány	Debreceni egyetem	Pécsi egyetem
családi élettel	3,8	1,8	3,3
tanulmányaival	2,5	1	3
baráti kapcsolataival	0	0,5	0,5
jelenlegi gazdasági helyzettel	10,4	8,7	9

Arra a kérdésre nem túl egyszerű válaszolni, hogy úgy általában, összességében elégedettek vagyunk-e. A pillanatnyi lelki állapot, hangulat erősen befolyásolja az általános életérzéseinket. Egy ilyen pillanatfelvétel a következő, az összelégedettséget mutató adatsor, mely szerint a túlnyomó többség mindhárom egyetemen elégedettnek tartja magát, és viszonylag magas, 40 százalék körül mozog azok aránya, akik magukat meglehetősen elégedettnek mondták. (25. táblázat)

25. táblázat: A hallgatók összességében való elégedettségének megoszlása a három egyetemen

összelégedettség	Pázmány	Debreceni egyetem	Pécsi egyetem
meglehetősen elégedetlen	1,3	0,3	1,8
többé-kevésbé elégedetlen	4,6	2,8	4,8
se-se	4,1	3,9	6,1
többé-kevésbé elégedett	49,9	54	50
meglehetősen elégedett	40,3	39	37,2

IV. Hallgatók társadalmi jellemzői, életmód és értékek kapcsolata

A hallgatók társadalmi jellemzői tekintetében jól tükröződnek a már rég óta regisztrált változások hatásai. A párválasztás, házasságkötés idejének kitolódása – amelynek a felsőfokú tanulmányok végzésével való erőteljes összefüggése - mára szociológiai közhely. A hallgatói mintánk is hozza a „papírformát”, hiszen nem egészen egy és 2,5 százalék között mozog a házasok aránya. Ugyanakkor állandó partnerrel rendelkezik a megkérdezettek nagyjából fele, de tartós elköteleződés felé mutató kapcsolata durván 6 és 8 százalék közötti válaszadónak van csupán.

26. táblázat: Azon válaszadók aránya, akik igennel válaszoltak arra kérdésre, hogy milyen a családi állapotuk, van-e nekik jegyesük, állandó partnerük

családi állapot	Pázmány	Debreceni egyetem	Pécsi egyetem
nőtlen/hajadon	97,2	98,7	95
házas	2,5	0,8	2,5

elvált	0	0	0,5
nincs válasz	0,3	0,5	2
van	Pázmány	Debreceni egyetem	Pécsi egyetem
vőlegénye / menyasszonya	7,6	6,2	7,7
állandó partnere	50	51,3	47,8
gyermeke	0,3	0,3	1,3

A párkapcsolat mellett az emberi élet meghatározói a baráti kapcsolatok. Ismert tény, hogy általában a közeli jó barátok számának növekedésével fordított arányban változik ezen kapcsolatok intimitása, biztonsága, mélysége, minősége. A közeli barátok számának kérdésében is igen hasonló válaszokat kaptunk a három egyetem hallgatóitól. (27. táblázat)

27. táblázat: A válaszok megoszlása abban a kérdésben, hogy hány közeli jó barátjuk van a hallgatóknak

közeli jó barát	Pázmány	Debreceni egyetem	Pécsi egyetem
1 és 5 között	58,8	55,3	63,4
6 és 10 között	28,3	29	25,2
11 és több	9,1	5,3	5,7
nincs válasz	2	3,9	3,7
nem tudja	1,8	6,5	2

A szabadidős tevékenységek szintén egy olyan terület, ahol az értékek, a személyes értékrend megmutatkozik. A szabadidős tevékenységeket most két szempont szerint vizsgálva megkülönböztethetünk modern és hagyományosabb, közösségi és magányos formákat. A modern szabadidős tevékenységek általában magas értéket mutatnak mind a három egyetem hallgatói körében. Leggyakoribb a számítógépezés, tv- dvd nézés, videózás. Ezt követi a már hagyományosnak mondható a könyvolvasás, újságolvasás, könyvtárlátogatás, barátok meglátogatása, kávézóba, teázóba, pub-ba járás. A szabadidős tevékenységeket, ha aszerint nézzük, hogy közösségi vagy inkább magányos szórakozás, akkor a magányos szórakozás igen gyakorinak látszik, így a számítógépezés, - amit leggyakrabban tesznek, s ami akkor sem igazán közösségi tevékenység, ha chatelésre, vagy más kommunikálásra használják - , hisz ez leginkább virtuális kapcsolat. Ugyancsak magányos szórakozás a tekintélyes arányban művelt olvasás, újságolvasás is, és a könyvtározás is. A közösen is végezhető szabadidős tevékenységek közt első helyen van a tv, dvd, videó nézés, kávézóba, teázóba, pub-ba járás, a művészeti tevékenység, illetve a sport, fitnes. A közösséget célzottan építő egyházi, egyesületi csoport tevékenységek és a magas kultúra intézményeinek látogatása elenyésző mértékben jellemzője a vizsgált hallgatói körnek. Úgy tűnik, hogy a könnyebben emészthető szórakozási műfajok népszerűbbek. (28. táblázat)

28. táblázat: A hallgatók leggyakrabban végzett szabadidős tevékenységeinek megoszlása

szabadidős tevékenység	Pázmány	Debreceni egyetem	Pécsi egyetem
	naponta, hetente többször		
tv, dvd, videó	56,2	71,9	64,3
könyvolvasás	69,4	63	57,1
multiplex mozik	1,5	0,8	0,5
art mozi	1	0,8	0,5
színház	0,3	1	0,5
hangverseny, opera, balett	0,3	1	0
kiállítás, múzeum	0,8	0,8	0,5
kirándulás, túrázás	1,5	0,8	1
újságolvasás	51,1	51,8	60,8
számítógépezés	96,7	92,3	96
könyvtárba menni	41,3	46,3	50,4
fitness, konditerem	11,1	8,5	9,6
művészeti tevékenység	20,7	12,7	10,9
egyéb produktív tevékenység	7,4	7,8	7,3
kávézó, teázó, pub	28,1	18,3	31,6
házibuli	2,3	4,4	6,1
szórakozóhelyre járás	5,8	6,8	7,7
közéleti, egyesületi tevékenység	7,4	4,6	7,8
tánccház	3,3	2,3	2
fodrász, kozmetikus, szolárium	1	2,3	1,8
sport	16,7	13,7	12,4
egyházi közösség, csoporttevékenység	5,8	2,8	2,6
barátok meglátogatása	33,8	34,8	41,3
shoppingolás, kirakat nézegetés	6,4	13,1	10,7
egyéb	48	36,4	36,1

Az életmód egyik lényeges tényezője az egészséges életmódra törekvés. Két, ma Magyarországon legális élvezeti cikkel kapcsolatos fogyasztási szokásokat vizsgálva a Pázmányosok körében vannak a legtöbben, akik sohasem dohányoztak, míg a pécsi egyetem hallgatói között vannak a legtöbben, akik rendszeresen dohányoznak. Az alkohol fogyasztás terén viszont a rendszeres, tehát naponta, hetente többször, vagy hetente alkoholt fogyasztók a Pázmányosok körében vannak a legtöbben és a debreceni egyetem hallgatói körében a legkevesebben. (29-30. táblázat)

29. táblázat: A hallgatók dohányzási szokásokra vonatkozó válaszainak megoszlása

dohányzás	Pázmány	Debreceni egyetem	Pécsi egyetem
rendszeresen	22,5	19,9	31,7
alkalmanként	17,7	18,4	18,3
leszokott	7,8	12,8	12,1
sohasem	52	48	37,9

29. táblázat: A hallgatók alkohol fogyasztási szokásokra vonatkozó válaszainak megoszlása

alkohol	Pázmány	Debreceni egyetem	Pécsi egyetem
naponta	2,8	0,3	1,5
hetente többször	21,5	8,2	10,8

hetente	22,5	17,9	15,3
havonta többször	19,9	25,3	20,3
havonta	15,7	20,2	21,6
ritkábban	14,1	20,2	25,3
soha	3,5	7,4	4,5
adathiány	0	0,5	0,8

A szülők anyagi javakkal rendelkezését vizsgálva úgy tűnik, hogy a plazma tv-t és a teherautót, más haszonjárművet leszámítva a Pázmányos hallgatók szülei vannak anyagilag jobb helyzetben, ők rendelkeznek többen a felsorolt javakkal. Ez akkor is igaz, ha abban a bontásban nézzük, hogy nagy értékű javakkal, vagy kisebb, vagy átlagos értékű javakkal rendelkeznek. (30. táblázat) Összességében azonban a különbségek a három egyetem adatai között nem számottevőek.

30. táblázat: A válaszadók szüleinek anyagi javainak megoszlása

szülők anyagi javak	Pázmány	Debreceni egyetem	Pécsi egyetem
mobil	95,7	95,7	97,2
cd lejátszó	73,8	66,6	71,2
számítógép	79,7	71,9	73,8
internet	77,7	62,2	63
motorkerékpár	11,9	13,3	19,3
automata mosógép	96	95,4	94,2
vezetékes telefon	84,4	78,8	73
plazma tv	10,3	14,5	12,9
mosogatógép	36,3	22,7	32,6
műtárgy 1 millió ft felett	10,3	7,1	6,1
személyautó	79,4	75,8	81,7
saját lakás	93,9	93,9	89,6
másik lakóingatlan	33,2	20,2	23,1
építési üres telek	17,6	14	13,2
nyaraló	26,4	9,9	17,5
teherautó, más haszonjármű	8,6	10,7	11,4
üzlet, üzletrész	14,9	12,8	17,2
laptop	30,5	14,6	18,8

Ha a hallgatók anyagi javakkal rendelkezését vizsgáljuk, akkor viszont fordul a helyzet, és a pécsi hallgatók – különösen a nagy értékeket képviselő javak tekintetében – erősen lekörözik Pázmányos és a debreceni egyetemen tanuló hallgatótársaikat. (31. táblázat)

31. táblázat: A válaszadók anyagi javainak megoszlása

neki anyagi javak	Pázmány	Debreceni egyetem	Pécsi egyetem
mobil	99,2	97,2	97,7
cd lejátszó	82,3	77,8	81,5
számítógép	65,1	64	74,4
internet	55,2	61,2	71,5
motorkerékpár	4,3	4,6	5,7

automata mosógép	19,2	16,6	21,5
vezetékes telefon	14	11,5	10,5
plazma tv	2	2,8	2,3
mosogatógép	2,8	1,8	4
műtárgy 1 millió ft felett	0,3	1	1,8
személyautó	6,8	7,9	14,9
saját lakás	10,9	6,9	9,9
másik lakóingatlan	2,3	2,8	1,8
építési üres telek	2,5	1	1,8
nyaraló	1	0	0,8
teherautó,más haszonjármű	0,3	0	0,5
üzlet,üzletrész	1	0,5	1
laptop	40,2	36,2	44,6

Az értékrend, az, hogy valaki számára mi számít inkább értéknek bizonyos kérdések mentén jól megragadható. Úgy tűnik, hogy a gyermek-anya kapcsolat minőségének megítélésben a Pázmányosok és a debreceni egyetem hallgatói körében nincs túl nagy különbség. A hagyományos férfi-női szerepek, házi munka értékelése és a női függetlenségre törekvéssel kapcsolatos felfogása tekintetében azonban a Pázmányos hallgatók konzervatívabbnak tűnnek. (32. táblázat)

32. táblázat: A hallgatók egyetértő véleményének megoszlása az alábbi kérdések esetében

Az alábbi állításokkal teljesen egyetért	Pázmány	Debreceni egyetem	Pécsi egyetem
anya-gyerek kapcsolat melegsége ugyanolyan ha dolgozik az anya, ha nem	32,7	37,2	28,8
gyerek megszenved, ha anyja dolgozik	11,9	12,2	9
lehet munka, de a nő igazi vágya otthon és gyerek	10,9	7,7	5,5
házi munka pont olyan önmegvalósítás mint a fizetett munka	11,6	9,7	9,3
nő függetlenségéhez kell az állás	23,8	32,4	26,5
házastársaknak hozzá kell járulni a jövedelmekhez	41,5	46,4	41,9
apák ugyanúgy képesek gondoskodni a gyerekről mint az anyák	15,6	22,9	17,6
férfiak kevésbé tudnak bánni az érzelmeikkel	11,6	18,1	10,8

A korunkban felmerülő erkölcsi kérdések közül jó néhány tekintetében mint például a drogfogyasztás a Pázmányos hallgatók általában megengedőbbek, mint a másik két egyetem hallgatói. (33. táblázat) Ugyanakkor, a hagyományosabbnak mondható kérdésekben – elsősorban a nemi erkölcs terén – (mint házassággal viszonyt folytatni, homoszexuális kapcsolatot folytatni, más partnerével, vagy alkalmi szexuális kapcsolatot létesíteni), abortuszt végeztetni, aktív eutanáziát, öngyilkosságot végrehajtani – kevésbé megengedők mint a többiek. Ennek hátterében a katolikus, keresztény értékek vagy mint a vallásos elköteleződésből fakadó, vagy mint kulturálisan áthagyományozódott értékek sejthetők, attól függően, hogy vallásosak-e vagy sem. (34. táblázat)

33. táblázat: Az alábbi kérdésekben egyetértő választ adó egyetemisták aránya

Az alábbi kijelentésekkel egyetért	Pázmány	Debreceni egyetem	Pécsi egyetem
könnyű és kemény drogokat meg kellene különböztetni	45,1	47,9	53,1
gyógyszerfüggőség is drogfüggőség	71,1	74,2	76,3
aki drogozik az bűnöző	19,5	22,8	19
könnyű drog kemény droghoz vezet	42,2	42,7	33,2
az életben mindent, a kábítószer is ki kell próbálni	8,1	9,5	8,2
könnyű drog óvatosan használva nem veszélyes	22,1	17,6	21,1
kábítószer használat káros a társadalomra	69,5	70,1	62,4
kábítószer nem veszélyesebbek az alkoholnál	15,2	16,2	18,9

34. táblázat: Az alábbi kérdésekben egyetértő választ adó egyetemisták aránya

Megítélése szerint soha nem engedhető meg	Pázmány	Debreceni egyetem	Pécsi egyetem
diákigazolvánnyal csalás	23,4	30,6	27,4
adócsalás	50,5	55,5	55,9
marihuánát, vagy hasist szívni	51,9	58,3	50,3
saját érdekében hazudni	16,5	19,7	19,9
házassal viszonyt folytatni	67,3	54,6	47,3
csúszópénzt elfogadni	51,8	47,2	47,2
homoszexuális kapcsolatot létesíteni	52,4	51,9	48,1
abortuszt végeztetni	44,8	28,1	37,3
elválni	13,1	7,7	14,9
aktív eutanázia	32,9	29,9	28,5
öngyilkosság	67,3	63	58,5
közterületen szemetelni	53,3	56,6	43,6
más partnerével szexuális viszony	39,6	34,4	25,9
alkoholos állapotban vezetni	75,7	80,8	75,8
Áfa kikerülése	24,7	34,9	34,3
alkalmi szexuális kapcsolat	27,4	26,8	19,7
középületben dohányozni	46,2	49	37,4
sebességkorlátozást túllépni	22,5	32,1	28,4
házasság előtt szexuális kapcsolat	4,3	5,1	3

A vallás, vallásgyakorlás, vallási önbesorolás szerinti különbségek jól kiugranak az egyetemeken szerinti összehasonlításban is. A katolikus-református arányok különbsége a hagyományos regionális felekezeti különbségekkel magyarázható. A templomba járási szokások Pázmány irányába elbillenése a magukat egyházasan vallásosnak mondók magasabb arányának köszönhető, - legalábbis a heti, vagy hetente többszöri templomba járás esetében -. Az is nyilvánvaló, hogy a maguk módján vallásosak is jóval nagyobb arányban vannak a Pázmányon, mint a másik két egyetemen, viszont a nem vallásosak és más meggyőződésűek aránya itt a legkisebb, és a pécsi egyetem hallgatóinak körében a legmagasabb. (35-38. táblázat)

35. táblázat: A válaszadók felekezet szerinti megoszlása

vallás	Pázmány	Debreceni egyetem	Pécsi egyetem
katolikus	74,7	40,3	63,5
református	11,6	28,6	9,3
evangélikus	1,8	3,3	3,5
izraelita	0,8	0	0,3
egyéb	0,3	1,8	0,8
egyik sem	10,6	25,3	15,8
adathiány	0,5	0,8	7

36. táblázat: A válaszadók templomba járási gyakoriság szerinti aránya

templomba járás	Pázmány	Debreceni egyetem	Pécsi egyetem
hetente többször	2,8	1,8	0,5
hetente	26	9,2	4,3
havonta többször	11,1	5,6	7
havonta	10,1	4,8	5,3
évente néhányszor	28	28,2	32,3
ritkábban mint évente,soha	22	49,6	43,6
adathiány	0	0,8	7,3

37. táblázat: A válaszadók 12 éves kori templomba járási gyakoriság szerinti aránya

12 évesen templomba járás	Pázmány	Debreceni egyetem	Pécsi egyetem
hetente többször	7,1	4,3	3,3
hetente	49,5	20,7	34,8
havonta többször	8,9	7,1	10,8
havonta	3,6	7,1	5,5
évente néhányszor	12,4	19,1	13,5
ritkábban mint évente,soha	18,6	40,6	24,1
adathiány	0	1,2	8,1

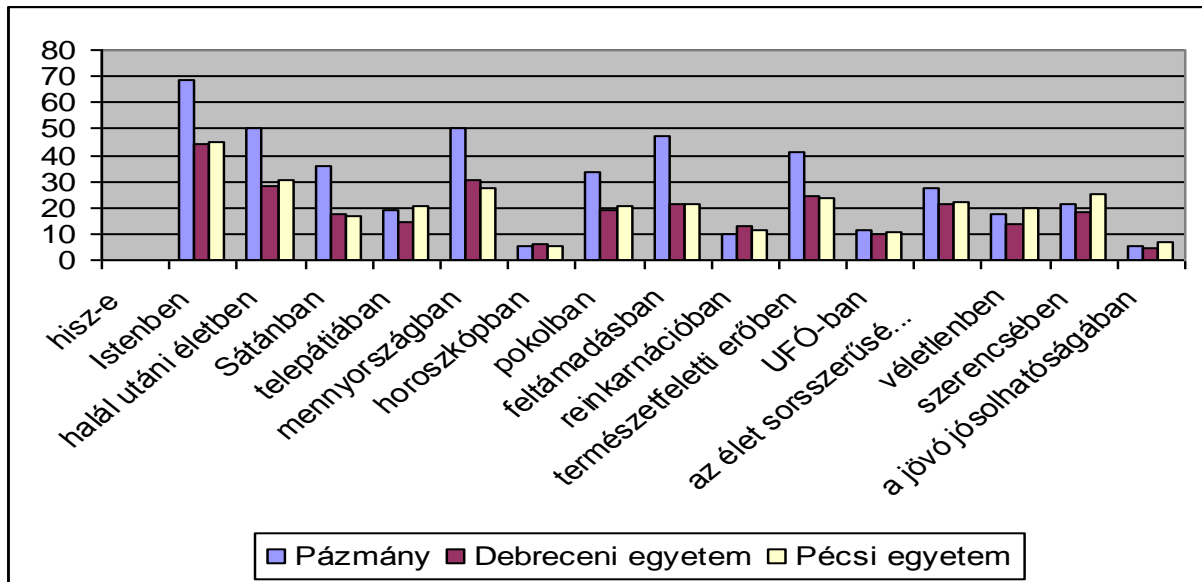
38. táblázat: A válaszadók vallási önjellemzés szerinti aránya

vallási önjellemzés	Pázmány	Debreceni egyetem	Pécsi egyetem
vallásos az egyház tanítása szerint	22,9	14,1	8,8
vallásos a maga módján	57,9	45,3	47,1
bizonytalan	5,3	7,7	9,1
nem vallásos	7,6	24	17,6
más a meggyőződése	5,3	7,2	10,1
adathiány	1,1	1,8	7,3

Az előbbi, értékek- életmód és vallásos hitre irányuló kérdések alapján feltételezhető lenne, hogy a legkevésbé vallásos pécsi egyetemi hallgatók alapvetően a racionálisan nem megragadhatókkal, nem levezethetőkkel szemben egy materiálisabb, racionálisabb világlátásban és értékrendben élnek. Amikor azonban megnézzük, hogy a kérdőívben felsorolt különböző hittartalmakat miként ítélték meg, akkor jól látható, hogy sokan hisznek közülük nem csak vallásos hittartalmakat, hanem más, nem keresztény, illetve nem az Istenre irányuló hittartalmakat is. Így jelentős számban hisznek olyan keresztény

hittartalmakban mint, a halál utáni életben, mennyországban, feltámadásban, illetve nem keresztény vagy nem vallási töltetű hittartalmakban, mint a telepítiában, reinkarnációban, az élet sorsszerűségében, a véletlenben, a szerencsében. Az is kitűnik, hogy a keresztény hittartalmak legerősebben a Pázmányosok körében jellemzőek.

7. ábra: A válaszok megoszlása a hittartalmak tekintetében

Összegzés

A jelen kutatási zárótanulmány csupán egy dimenzióban elemezve a kutatási anyag gazdag és sokrétű adatait, csupán arra fókuszált, hogy van-e megragadható különbség a hallgatók véleménye, tapasztalatai, társadalmi háttere, életmódja, értékrendje, vallásossága között, ha csak a szerint nézzük, hogy melyik egyetem hallgatói. A tanulmány terjedelmi korlátai miatt nem került sor a három egyetemen gyűjtött adatok nemek, szülői iskolai végzettség, településtípus, vallásosság, felekezeti hovatartozás és más, a felmérésben és az adataiból született kötetben szereplő dimenziók mentén történő összehasonlításra. Ami az e tanulmányban is bemutatott eredmények közül leginkább tanulságosnak látszik, hogy a felekezeti középiskolákban érettségizettek jobb eredménnyel érettségiztek mint a többiek, hogy többen vannak a Pázmányos hallgatók körében egyházi gimnáziumokban maturáltak, mint a másik kettőben. Ez korántsem jelenti azt, hogy kizárólag a Pázmányt választották volna. Az egyetemválasztás motivációit tekintve a Pázmányosok közül sokan a szellemiséget emelték ki a szakmai színvonal, megszerezhető tudás mellett, míg a mások két egyetemen a szakmai tudás és színvonal rendkívül erős motivációnak bizonyult az egyetemválasztásban. Az is jól kivehető az adatokból, hogy a döntésben szerepet kapó kapcsolati, közösségi, integráló szempontok – mint jó a társaság, szellemiség - és racionális,

szakmai szempontok – mint jók a tanárok, a szakterületen a legjobb – fontossága nagyjából azonos súllyal került említésre. A magyar felsőoktatással kapcsolatosan három olyan kérdés volt, mely mindhárom egyetemen jelentősebb egyetértésre talált, ezek arra vonatkoztak, hogy az egyetemeknek fő feladata lenne az értelmiség nevelés, valamint, hogy a felsőoktatás alulfinanszírozott és, hogy a hallgatók nagy száma miatt a diplomák elértéktelenednek. A saját egyetem megítélése és a korábbi elképzelésekhez képesti vélemények változásának kérdésében is úgy tűnik, hogy a Pázmányosok a legelégedettebbek egyetemükkel, és közülük vélik legtöbben úgy, hogy korábbi várakozásaiknál jobb az egyetem. A Pécsi Tudományegyetem megítélésében a pécsi hallgatók a legszigorúbbak, illetve legkevésbé elégedettek. Leginkább a Pázmányosok találkoztak az egyetemen elvárásokkal. A sajtószavas válaszok szerint legtöbben a tanulmányi téren, majd azt követően a keresztény értékek, ismeretek terén tapasztalták meg közülük. Az önállóság, mint a felsőoktatásban, illetve az értelmiségi létben elengedhetetlen képesség csak a debreceni és a pécsi hallgatók körében említődik, s ott sem magas arányban. A politikai gondolkodás terén tapasztalt elvárás viszont a pécsi egyetemen és a Pázmányon került említésre és az utóbbin többször. A Pázmányosok leginkább jellemzőnek azt tartották egyetemükre, hogy az katolikus, illetve hogy vallásos, s az oktatási tevékenységről az egyetemen folyó munkáról csak kevesen gondolták, hogy nagyon jellemző lenne az, hogy tudás-, teljesítményközpontú. Ezzel szemben a debreceni és a pécsi egyetemet inkább látják a hallgatóik tudás- és teljesítményközpontúnak. Miként jelentős arányban tartották modernnek, haladónak egyetemüket, szemben a Pázmány hallgatóival. Ugyanakkor a modernnek, haladónak ítélt egyetemeket sokkal inkább vélték intoleránsnak, vagy éppen negatívnak. A korunkban felmerülő erkölcsi kérdések közül jó néhány tekintetében mint például a drogfogyasztás a Pázmányos hallgatók általában megengedőbbek, mint a másik két egyetem hallgatói. Ugyanakkor, a hagyományosabbnak mondható kérdésekben – elsősorban a nemi erkölcs terén – (mint házasság felbontás folytatni, homoszexuális kapcsolatot folytatni, más partnerével, vagy alkalmi szexuális kapcsolatot létesíteni), abortuszt végeztetni, aktív eutanáziát, öngyilkosságot végrehajtani – kevésbé megengedők mint a többiek. Ennek hátterében a katolikus, keresztény értékek vagy mint a vallásos elköteleződésből fakadó, vagy mint kulturálisan áthagyományozódott értékek sejthetők, attól függően, hogy vallásosak-e vagy sem.

A kutatást csak abbahagyni lehetett, befejezni nem. Izgalmas és még sokat finomítható kutatási téma, melynek további kutatása számos új irányt vehetne, például a hagyományaikat megszakítani nem kényszerülő, külföldi felekezeti egyetemekkel közösen végzendő érték, norma és egyetemkép vizsgálatok felé, vagy a más felekezetek hazai intézményeivel való összehasonlítás irányába.